SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

XX ASR BOSHLARIDAGI TURKISTON MILLIY ISTIQLOLCHILIK HARAKATI: "BOSMACHILIK" TAMG‘ASI ORTIDAGI TARIXIY VA IJTIMOIY-SIYOSIY HAQIQATLAR

Islomova Saodatxon Kamoliddin qizi

Qo‘qon universiteti, Tarix yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: t.f.f.d., dotsent Qambarova Shoiraxon Asqarovna

Annotatsiya

Ushbu maqolada XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida sho‘ro (sovet) mustamlakachiligiga va tayziqiga qarshi olib borilgan qurolli milliy ozodlik harakati, uning kelib chiqishining tarixiy-ijtimoiy ildizlari hamda jadidlar bilan bo‘lgan g‘oyaviy va strategik ittifoqi tahlil qilinadi. Sovet ideologiyasi tomonidan harakat qatnashchilariga yopishtirilgan "bosmachi" mafkuraviy tamg‘asining soxtaligi ilmiy va tarixiy-etimologik jihatdan asoslanadi. Shuningdek, Qo‘qon fojiasi, harbiy harakatlar strategiyasi, Anvar Posho va Ibrohimbek To‘qsabo kabi yetakchilarning o‘rni hamda mustaqillik yillarida tiklangan tarixiy adolat ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar

Qo‘rboshi, bosmachi, mujohid, istiqlolchilik harakati, jadidlar, Turkiston muxtoriyati, Qo‘qon fojiasi, Ibrohimbek To‘qsabo, Anvar Posho.

Kirish

Yuz yildan ortiq vaqt davomida sovet ideologiyasi va uning rasmiy tarixshunoslik mashinasi Turkiston milliy ozodlik harakati qatnashchilarini "shafqatsiz qaroqchilar", "yo‘lto‘sarlar" hamda "tinch aholi dushmanlari" sifatida salbiy obrazda talqin qilib keldi. "Bosmachi" tamg‘asi ostida xalqning o‘z milliy erki, nomusi va islomiy qadriyatlarini himoya qilgan asl vatanparvarlarining nomlari qoralandi. Sovet maxfiy arxivlarining ochilishi hamda O‘zbekiston mustaqillikka erishishi munosabati bilan mazkur harakatning asl mohiyatini — ya’ni qaroqchilik emas, balki XX asrning eng yirik va qonli milliy ozodlik urushi bo‘lganini ilmiy baholash dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi sovet davridagi soxta ideologik tamg‘alarni ilmiy-etimologik va tarixiy-hujjatli manbalar orqali rad etish, milliy ozodlik (istiqlolchilik) harakatining kelib

chiqish sabablari, uning jadidchilik bilan strategik bog‘liqligi va harbiy yetakchilarining o‘rnini xolis yoritishdan iborat.

Metodlar

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy va tarixiy usullardan foydalanildi:

Historiografik va hujjatli tahlil usuli: Sovet davri ideologik adabiyotlari va zamonaviy arxiv hamda tarixiy tadqiqotlar (Q. Rajabov, M. Xo‘jayev, S. Hamroqulov asarlari) qiyosiy tahlil qilindi.

Etimologik va terminologik tahlil: Sovetlar tomonidan qo‘llangan "bosmachi" va xalqning o‘zi ishlatgan "qo‘rboshi", "mujohid", "istiqlolchi" tushunchalarining kelib chiqishi va semantik farqlari o‘rganildi.

Tarixiy-tizimli va genetik usul: 1916-yilgi mardikorlik isyonlaridan boshlab, 1917-yilgi Turkiston muxtoriyati hamda 1918–1930-yillardagi qurolli harakatlar yagona tarixiy zanjir sifatida tizimlashtirildi.

Natijalar

Olib borilgan tahlil va izlanishlar natijasida quyidagi asosiy ilmiy natijalarga erishildi:

1916-yilgi turtki: Rossiya imperatori Nikolay II ning 1916-yildagi Turkiston xalqini Birinchi jahon urushiga mardikorlikka olish haqidagi farmoni o‘lkada ommaviy norozilik va ilk qarshilik o‘choqlarini keltirib chiqardi. Rossiyaning og‘ir sovuq iqlimidagi majburiy mehnatda minglab vatandoshlarning halok bo‘lishi xalq ongida antiimperialistik kayfiyatni shakllantirdi.

Qo‘qon fojiasi va qurolli qarshilikka o‘tish: 1917-yilda e’lon qilingan demokratik Turkiston muxtoriyati 1918-yil fevral oyida bolsheviklar va armani dashnoq to‘dalari tomonidan vahshiylarcha yo‘q qilindi. Atigi 3 kun ichida Qo‘qonda 10 mingdan ortiq tinch aholi qirg‘in qilinishi jadidlarning tinch-ma’rifiy yo‘li samara bermasligini va erkinlikni faqat qurol bilan himoya qilish mumkinligini isbotladi. Katta va Kichik Ergash qo‘rboshilar boshchiligida Farg‘ona vodiysi hamda uning atrofida (xususan Yaypan hududida) professional qurolli qarshilik boshlandi.

Mafkura va Qurol uyg‘unligi: Jadidlar harakatning "mafkuraviy-siyosiy markazi", qo‘rboshilar esa uning "qurolli qalqoni" vazifasini bajardi. Masalan, Madaminbek huzurida nufuzli jadid ziyolilari maslahatchi va strateg sifatida faoliyat yuritdi.

Yashirin tarmoqlar: Shaharlardagi yashirin jadid tashkilotlari (masalan, "Milliy ittihod") qo‘rboshilar guruhlarini dori-darmon, kiyim-kechak va harbiy axborotlar (qizil armiya rejalari) bilan ta’minlab turgan. Cho‘lpon kabi adiblar o‘z asarlarida qo‘rboshilarni millat erki arslonlari sifatida tasvirladi.

1937–1938-yillar qatag‘oni: Sovet hokimiyati A. Qodiriy, A. Cho‘lpon va A. Fitratlarni otishga hukm qilganda, ularga qo‘yilgan asosiy soxta ayblovlardan biri — "bosmachilik harakatiga g‘oyaviy rahbarlik qilganlik" bo‘lgan.

Terminologik haqiqat: "Qo‘rboshi" atamasi eski turkiy tillarda "qurol-aslaha ombori boshlig‘i" yoki "harbiy bo‘linma qo‘mondoni" degan rasmiy harbiylik unvonini bildiradi. Harakat qatnashchilari o‘z varaqalarida o‘zlarini "Mujohidlar" va "Istiqlolchilar" deb ataganlar. Sovetlar tomonidan ishlatilgan "Bosmachi" (bosqinchi) so‘zi esa harakatni kamsitish va xalqaro hamjamiyatni aldatish uchun o‘ylab topilgan ideologik tamg‘adir.

Yetakchilar va harbiy ko‘lam: Katta Ergash Farg‘onada "Amir ul-Muslimin" unvoni bilan kuchlarni birlashtirgan bo‘lsa, Turkiyaning sobiq Mudofaa vaziri Anvar Posho harakatning Oliy Qo‘mondoni sifatida harbiy operatsiyalarni boshqardi. Ibrohimbek To‘qsabo boshchiligidagi otliq birikmalar esa 1931-yilgacha (salkam 12 yil) sovetlarning zamonaviy texnikasi va samolyotlariga qarshi samarali partizanlik urushini olib bordi.

Munozara va xulosa

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, sovet tarixshunosligi tomonidan o‘n yillar davomida singdirib kelingan "bosmachilik — ijtimoiy kelib chiqishi past bo‘lgan qaroqchilar isyoni" degan tezis mutlaqo asossizdir. Tarixiy faktlar harakatning uchta asosiy ustunga ega bo‘lganini ko‘rsatadi:

Ijtimoiy ustun: Ezilgan va podsho hamda bolsheviklar tomonidan qirg‘inga uchragan keng xalq ommasi.

G‘oyaviy ustun: Yangi usul maktablari va milliy davlatchilik g‘oyasini ilgari surgan jadid ziyolilari.

Harbiy ustun: Professional qo‘rboshilar va harbiy taktikaga ega bo‘lgan milliy harbiy birikmalar.

Bolsheviklar harbiy-texnik ustunlik (aviatsiya, artilleriya va pulemyotlar) va shafqatsiz repressiv usullar orqali qurolli qarshilikni jismonan bostirgan bo‘lsalar-da, harakatning

g‘oyaviy negizi bo‘lmish mustaqillik va milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usini yo‘qotolmadilar.

2021-yil 25-avgustda O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan Ibrohimbek To‘qsabo va uning yuzlab safdoshlarining rasman mutloq oqlanishi to‘g‘risida chiqarilgan qaror milliy tarixshunosligimizda adolatning tantanasi bo‘ldi.

Xulosa qilib aytganda, XX asr boshidagi qurolli harakat — sovet ideologiyasi aytganidek "bosmachilik" emas, balki O‘zbekiston va butun Turkiston xalqlarining milliy davlatchilik va mustaqillik yo‘lidagi muqaddas istiqlolchilik harakatidir. Jadidlar va qo‘rboshilar fidoiyligi bugungi erkin hamda mustaqil O‘zbekiston Respublikasi poydevoriga qo‘yilgan muhim g‘oyaviy g‘ishtlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajabov Q. Istiqlolchilik harakati va mohiyati. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2015.

2. Xo‘jayev M. Shermuhammadbek va qo‘rboshilar jasorati. – Toshkent: "Hilol Nashr", 2019.

3. Hamroqulov S. Yaypan: kecha va bugun. – Farg‘ona, 2010.